

4. У свою чергу, обов'язкові обставини, на нашу думку, можна поділити на *універсальні та альтернативні*. Універсальні обов'язкові обставини характеризуються тим, що *вся їх сукупність* має враховуватися під час визначення соціальної обумовленості кожної норми. Альтернативні – тим, що обов'язково має бути дотримана *одна з двох* відповідних обставин.

Не претендуючи на цьому етапі дослідження на цілковиту завершеність, вважаємо за можливе запропонувати таку систему обов'язкових обставин соціальної обумовленості охоронних (заборонних) кримінально-правових норм (законів про кримінальну відповідальність). Універсальні обов'язкові обставини: 1) суспільна небезпечність, 2) співрозмірність позитивних і негативних наслідків заборони, 3) можливість боротьби з діянням за допомогою кримінально-правових заходів та неможливість боротьби за допомогою інших, 4) наявність ресурсів для здійснення кримінального переслідування (матеріальних, інтелектуальних, процесуальних тощо), 5) системно-правова несуперечливість, 6) безпрогальність і ненадмірність заборони, 7) повнота складу злочину. Альтернативні обов'язкові обставини: історичні традиції або зміна умов життя суспільства.

5. Факультативні обставини, з нашої точки зору, поділяються на *родові, видові та спеціальні* (залежно від кількості норм, для констатації соціальної обумовленості яких їх слід з'ясувати). Родові обставини слід досліджувати для великої кількості норм, розташованих у різних розділах Особливої частини КК (але в той же час – не для всіх, що є характерним для обов'язкових обставин). Видові мають значення для певного масиву норм (як правило, в межах одного розділу Особливої частини КК, але не обов'язково). Спеціальні – враховуються при характеристиці окремих норм (однієї або декількох, що, здебільшого, мають однаковий основний безпосередній об'єкт).

До родових факультативних обставин належать: 1) відносна поширеність діяння, 2) визначеність і єдність термінології, 3) правосвідомість, мораль і суспільна думка. Вичерпний перелік видових та спеціальних обставин надати зараз не видається можливим (і, навіть, доцільним) через їх специфіку щодо кожної конкретної норми. Тому наведемо тут лише приклади. Так, видовими обставинами певної групи норм може виступати їх відповідність сучасним соціально-економічним умовам або стану розвитку науки й техніки. Спеціальною обставиною, що визначає соціальну обумовленість норми, передбаченої ст. 291 КК (Порушення чинних на транспорті правил) є, скажімо, рівень розвитку гужового транспорту та його питома вага в транспортній системі держави.

6. Поділ обставин соціальної обумовленості на обов'язкові та факультативні не означає неможливість дослідження останніх щодо інших

кримінально-правових норм (для яких вони не виступають як необхідні). Проте, як слушно зауважив В.І. Борисов, окремі фактори (за нашою термінологією – «обставини»), можливість дослідження яких є теоретично допустимою, можуть лише незначною мірою або найзагальнішим чином характеризувати кримінально-правову заборону, а тому практичне використання їх для пояснення конкретної норми КК навряд чи є доцільним¹.

Викладене дозволяє на цьому етапі дослідження зробити такі висновки: – під час з'ясування обґрунтованості криміналізації того чи іншого діяння слід окремо виділяти принципи, підстави криміналізації, а також криміналізаційні приводи;

– при вирішенні питання про соціальну обумовленість норми кримінального права (закону про кримінальну відповідальність) наведений вище поділ здійснювати недоречно;

– вирішення питання про соціальну обумовленість кримінально-правових норм слід здійснювати залежно від їх виду. Такими видами є: охоронні (норми-заборони), регулятивні, заохочувальні та визначальні (норми-дефініції);

– обставини, що визначають соціальну обумовленість охоронних кримінально-правових норм можуть бути обов'язковими або факультативними; у свою чергу обов'язкові обставини поділяються на універсальні та альтернативні, а факультативні – на родові, видові та спеціальні.

О. В. Ус, к.ю.н., доцент, доцент кафедри кримінального права № 1 Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ВПЛИВ: СУТНІСТЬ І ЗМІСТ

Розкрито кримінально-правовий вплив, його сутність, зміст, структурні елементи та значення. Окреслені основні моменти кримінально-правового впливу в його широкому та вузькому розумінні.

Рассмотрено уголовно-правовое воздействие, его сущность, содержание, структурные элементы и значения. Обозначены основные моменты уголовного воздействия в его широком и узком понимании.

Criminal and legal influence, its essence, maintenance, structural elements and values is examined. The basic moments of criminal and legal influence in its wide and narrow understanding are outlined.

¹ Див.: Борисов, В.И. Основные проблемы охраны безопасности производства в уголовном законодательстве Украины: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08; УЮА. – Х.: [б. и.]. 1992. – С. 26-30.

Кримінально-правовий вплив останнім часом став предметом дослідження науковців як щодо його загального розуміння (з'ясування проблематики), так і стосовно застосування його окремих заходів до осіб, що вчинили суспільно небезпечні діяння. Інтерес до цього питання зумовлений сучасною кримінально-правовою політикою й ідеологією, тенденцією до диференціації державно-правового примусу та необхідністю вироблення комплексного підходу в його здійсненні. Водночас, не дивлячись на активне осмислення цього явища (інституту), найбільш принципові його моменти не знайшли належного вирішення або мають місце доволі розбіжні підходи, що не сприяє розумінню соціального та кримінально-правового значення вказаного явища. В першу чергу, це стосується відсутності єдності розуміння сутності та поняття кримінально-правового впливу, його змісту, меж, механізму та заходів здійснення.

Для встановлення сутності кримінально-правового впливу вважаємо за доцільне звернутися до семантичного значення терміна «вплив». Відповідно до етимологічного словника української мови вплив являє собою «дію, яку певна особа чи предмет або явище виявляє стосовно іншої особи чи предмета, тиск діяння»¹, «сила влади, авторитету»². Бути під впливом кого, чого – робити що-небудь, зважаючи на дії, думки певної особи або на певні обставини³.

У загально-змістовному сенсі від соціальним впливом розуміється процес, через який поведінка однієї чи кількох людей змінює стан інших людей⁴.

Кримінологи досліджують ще й ефект впливу, який залежить від особистих властивостей, психологічного стану особи, яка впливає і на яку впливають, а також від взаємовідносин між ними⁵.

Що стосується кримінально-правового впливу, то з метою подальшого його дослідження як певної системи, спочатку вважаємо за необхідне встановити його основні базові моменти (структурні елементи, ознаки), що характеризують його як явище, визначають його сутність.

1. Оскільки вплив являє собою дію, яку певна особа чи предмет або явище виявляє стосовно іншої особи чи предмета, то доцільно з'ясувати суб'єктів та об'єкти кримінально-правового впливу.

¹ Новий тлумачний словник української мови: в 3-х т. / укл. В. Яременко, О. Сліпушко. – К.: Аконіт, 2004. – Т. 1. – С. 382.

² Словник української мови: в 11 томах. – Том 1. – 1970. – С. 751.

³ Новий тлумачний словник української мови: в 3-х т. / укл. В. Яременко, О. Сліпушко. – К.: Аконіт, 2004. – Т. 1. – С. 382.

⁴ Навроцький, В.О. Кримінальне право України. Особлива частина: курс лекцій. – К.: Т-во «Знання»: КОО, 2000. – С. 545.

⁵ Имидж лидера / отв. ред. Е.В. Егорова-Гантман. – М.: Знание, 1994. – С. 92.

1.1. Слід зазначити, що поведінка особи регулюється низкою норм різного характеру, серед яких не остання роль належить і праву. За допомогою цих норм суспільство і держава обмежують свободу особи, визначаючи її межі з урахуванням різних факторів: соціально-економічних, політичних, релігійних, духовних, рівня розвитку правосвідомості та правової культури. Однак можливі й випадки, коли особа в силу тих чи інших причин порушує встановлені заборони, викликаючи тим самим негативну реакцію з боку суспільства та держави. Якщо суспільство може обмежитися осудом такої особи та її діяння, то держава зобов'язана реагувати на таке порушення, в тому числі й застосовуючи заходи кримінально-правового впливу.

Такий вплив, на наш погляд, здійснюється на двох рівнях: а) *законодавчому* (при формуванні кримінально-правової політики та встановленні тих суспільно небезпечних діянь, які є злочинами і тих заходів кримінально-правового впливу, що застосовуються до осіб, які вчинили такі діяння); б) *правозастосовчому* (у разі застосування передбачених КК заходів кримінально-правового впливу до особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння). У зв'язку з цим можна ставити питання про розуміння кримінально-правового впливу як в широкому, так й у вузькому значеннях. На підставі зазначеного вважаємо, що суб'єктами кримінально-правового впливу є держава в особі її законодавчого, виконавчих та спеціально уповноважених органів.

1.2. Кримінально-правовий вплив має визначену спрямованість на певний об'єкт. Вплив у широкому значенні має своїм об'єктом суспільство як певну спільноту індивідуумів, якому притаманні відповідна ідеологія та похідні від неї завдання та принципи реалізації конкретних заходів державного примусу. Кримінально-правовий вплив у вузькому значенні має своїм об'єктом конкретних осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння та досягли віку, з якого до них може застосовуватися хоча б один із заходів такого впливу.

Поділ впливу на вказані види (рівні) в цьому аспекті видається доволі принциповим, оскільки це зумовлює вибір максимально ефективних заходів протидії, у першому випадку – злочинності, а в другому – вчиненню суспільно небезпечних діянь, передбачених КК. Подолання злочинності в більшій мірі можливе шляхом впливу на все суспільство в цілому, тоді як боротьба з конкретними злочинними проявами передбачає, насамперед, вплив на індивідуума з його особистими характеристиками. Проблема полягає в якості заходів кримінально-правового впливу, їх системності та взаємозумовленості між собою. У зв'язку з цим закріплення у криміналь-

ному законі нових заходів впливу і створення в цілому належної системи таких заходів, що містять систему покарань, інших заходів кримінально-правового характеру, заходів безпеки тощо, як правило, практично не впливає на основні кримінологічні показники злочинності. Це, в першу чергу, пов'язано з різними об'єктами кримінально-правового впливу, різними рівнями такого впливу, і, як наслідок, засобами його реалізації, а також із завданнями, що постають перед ним.

2. Підставою кримінально-правового впливу є: а) об'єктивне існування суспільно небезпечних діянь і передбачення їх як злочинів в Особливій частині КК (криміналізація), б) вчинення злочину, в) вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого кримінальним законом, особою в стані неосудності або такою, що до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК (ч. 2 ст. 97 КК).

3. Змістом кримінально-правового впливу є сукупність способів (засобів, заходів), що полягають у реакції держави на об'єктивне існування злочинності, суспільно небезпечних діянь та/або вчинення діяння, передбаченого кримінальним законом. Застосування таких засобів повинно забезпечувати досягнення конкретного справедливого й ефективного результату.

Питання про перелік заходів кримінально-правового впливу в науці кримінального права на сьогодні залишається відкритим. Виходячи із завдань кримінального права та механізму здійснення кримінально-правового впливу, можна стверджувати, що до таких заходів належать, зокрема: наявність відповідної ідеології; формування кримінально-правової політики; існування кримінального закону як попереджувального кримінально-правового впливу на суспільні відносини та їх учасників; притягнення до кримінальної відповідальності та покарання осіб, що вчинили злочин; застосування примусових заходів виховного характеру до неповнолітніх; застосування примусових заходів медичного характеру до відповідних категорій осіб, які вчинили суспільно небезпечні діяння; застосування заохочувальних норм та інститутів кримінального права, пов'язаних із посткримінальною поведінкою особи та/або настанням відповідних (передбачених законом) об'єктивних фактів, подій; затвердження угоди про примирення винного з потерпілим або визнання вини тощо. Оскільки у кримінальному законі не конкретизовані сутність та поняття кримінально-правового впливу, то, керуючись формальною логікою, можливо припустити, що всі засоби кримінально-правового характеру, передбачені КК, створюють зміст кримінально-правового впливу.

4. Кримінально-правовий вплив характеризується нормативністю визначеності. Джерелом кримінально-правового впливу (у його вузькому розумінні) є кримінальний закон, який впливає на учасників суспільних відносин з метою досягнення поставлених перед ним завдань (ч. 1 ст. 1 КК).

5. Кримінально-правовий вплив передбачає обов'язковість виконання, обов'язковість діяння, що зумовлені покладенням на учасників суспільних відносин певних обов'язків. На відміну від правового регулювання, яке в першу чергу передбачає наявність відповідних прав, а потім вже здійснення обов'язків, такий вплив на перше місце становить обов'язок (утриматися від вчинення суспільно небезпечних діянь, відповідати за скоєне тощо).

6. Результатом (метою) кримінально-правового впливу у широкому значенні є мінімізація злочинності та її проявів, утримання осіб від вчинення суспільно небезпечного діяння – загальна превенція, а у його вузькому значенні – застосування до конкретних осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння, передбачене КК, з урахування їх фізіологічних, психологічних, соціальних та правових особливостей, відповідних заходів кримінально-правового впливу, го́то відновлення соціальної справедливості (кара), спеціальна превенція та виправлення особи, яка вчинила злочин.

Слід зазначити, що на сьогодні кримінальний закон, у першу чергу, передбачає заходи кримінально-правового впливу саме карального характеру, фактично виключаючи можливість усунути причини та умови вчинення конкретною особою нових злочинів. Не здійснюючи в цілому впливу на причини вчинення суспільно небезпечних діянь, а реагуючи на їх наслідки, кримінально-правовий вплив у тому вигляді, який існує сьогодні, у більшості випадків носить характер кари та помсти, які, начебто, не притаманні сучасному суспільству.

На підставі викладеного можна дійти висновку:

Кримінально-правовий вплив (у широкому розумінні) – діяльність держави в особі її законодавчого, виконавчих та спеціально уповноважених органів щодо розробки і практичного застосування заходів ідеологічного та кримінально-правового характеру, спрямованих на формування суспільної свідомості з метою мінімізації злочинності, усунення причин та умов її існування.

Кримінально-правовий вплив (у вузькому розумінні) – це діяльність держави, в особі спеціально уповноважених органів, щодо застосування до особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, передбачених кримінальним законом заходів.